

Қ.Н. Мысаева^{1*} , Майкл Браун²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Вайоминг университеті, АҚШ, Ларами қ.

*e-mail: karlyga.mysayeva@kaznu.kz

ГУЛАГ БАСПАСӨЗІ: «ПУТЕВКА» ГАЗЕТІ МЫСАЛЫНДА

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Кеңес Одағының насихаты бүкіл Кеңес үкіметі халқына ғана емес, ГУЛАГ лагерлерінің тұтқындары мен еңбекпен түзету орындарына да жүргізілді. Еңбекпен түзету лагерлерінде шыққан газеттер кеңестік саясаттың негізгі үгіт-насихат құралы болды. Соңғы кездері «ГУЛАГ баспасөзін» зерттеу жаңадан қолға алына бастады және ГУЛАГ газеттері туралы деректер пайда болған сайын оларды зерттеу қажеттілігі де туындауда.

Зерттеудің негізгі мақсаты – Қарағанды еңбекпен-түзету лагерінде (ары қарай мәтінде - Карлаг) шыққан «Путевка» газетінің материалдарына талдау жасау арқылы газеттің негізгі қызметі мен рөлін және баспасөз арқылы түрмеде жүргізілген кеңестік үгіт-насихаттың ықпалын анықтау.

Жұмыстың ғылыми ерекшелігі – авторлар алғаш рет Карлагта шыққан «Путевка» газетінің мазмұнына жан-жақты талдау жасау арқылы ГУЛАГ лагерлері мен Орталық Қазақстандағы түзету орындарының тарихынан сыр шертеді.

Зерттеу әдістері құжаттардың мазмұнына сапалық және сандық талдау жасауға негізделді, «Путевка» газетінің материалдарына мазмұндық талдау қолданылды. Материалдардың жанрлары мен тақырыптары қарастырылып, тұтқындардың газет жұмысына араласуы және олар жазған материалдардың мазмұны зерттелді. Сондай-ақ Карлаг тұтқындары арасында кеңестік насихаттың ықпалын анықтау мақсатында ГУЛАГ баспасөзінің пайда болуы мен дамуына тарихи талдау жасалды.

Зерттеу нәтижелері газеттің Карлагтағы кеңестік насихаттың құрамдас бір бөлігі екенін көрсетті. Карлагта газеттердің шығарылуының басты мақсаттарының бірі - ГУЛАГ лагерлерінде жұмысшылардың жоғары еңбек өнімділігіне деген қажеттілікті ынталандыруға әсер ету болғаны анықталды.

Түйін сөздер: Қазақстан, ГУЛАГ, Карлаг, Путевка, Кеңес Одағы, газет, насихат, баспасөз.

Myssayeva K.N*^{1.}, Michael Brown²

¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²University of Wyoming Laramie, Wyoming, USA

e-mail: karlyga.mysayeva@kaznu.kz

THE GULAG PRESS: ON THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER "PUTEVKA"

According to many researchers, the propaganda of the Soviet Union was carried out not only on the entire Soviet population, but also on the prisoners of the GULAG camps and prisons. The newspapers published in the camps were the simple and mostly propaganda tool of Soviet labor. The study of the "Print of the GULAG" is just beginning, and develops as data on the newspapers of the GULAG becomes available.

The main purpose of the study is, based on the materials of the newspaper "Putevka", published in Karlag, to find out the main function and role of the newspaper, and the influence of Soviet propaganda on the rehabilitation of prisoners through the press.

The scientific originality of the work that the authors for the first time identified and presented a content analysis of the newspaper "Putevka", published in Karlag, as a witness to the history of the GULAG camps and places of correction in Central Kazakhstan.

The research methods were based on the basic techniques of the method of qualitative and quantitative analysis of the documents' content; content analysis of the materials of the newspaper "Putevka" was applied. The genres and themes of the materials are considered and the involvement of prisoners in the work of the newspaper and the content they provide are studied. Also, a historical analysis of the emergence and development of the GULAG press was carried out in order to identify the influence of Soviet propaganda among the prisoners of Karlag.

The results of the study showed that the newspaper was an integral part of Soviet propaganda in Karlag. The development of printing in Karlag influences the stimulation and promotion of the constant need for high labor productivity in the GULAG camps.

Keywords: Kazakhstan, GULAG, Karlag, Putevka, Soviet Union, newspaper, propaganda, press.

Мысаева К.Н.*¹, Майкл Браун²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
PhD, Университет Ваи оминга Ларамии (штат Ваи оминг), США

*e-mail: karlyga.mysayeva@kaznu.kz

Пресса ГУЛАГа: на примере газеты «Путевка»

Согласно результатам многих исследований, советская пропаганда использовала разнообразные методы и каналы для воздействия и внедрения в сознание населения идей, психологических установок, необходимых для поддержки существующего режима. Пропаганда посредством СМИ влияла на все группы и общности СССР, в том числе и на заключенных Главного управления исправительно-трудовых лагерей (ГУЛАГа). Газеты, издававшиеся в лагерях, были пропагандистским орудием для активизации подневольного труда. Изучение «Печати ГУЛАГа» только начинается. Безусловно, дальнейшее развитие тема получит по мере появления сведений о газетах данного периода.

Цель исследования – по материалам газеты «Путевка», органа печати Карагандинских исправительно-трудовых лагерей (далее по тексту – Карлаг), входивших в систему [ГУЛАГ НКВД СССР](#), определить основные функции и роль издания, влияние советской пропаганды на реабилитацию заключенных.

Научная оригинальность работы заключается в том, что авторами впервые был проведен контент-анализ газеты «Путевка», как печатного свидетеля истории лагерей ГУЛАГа и мест исправления в Центральном Казахстане.

Методы исследования основывались на базовых приемах качественно-количественного анализа содержания документов, был применен контент-анализ материалов газеты «Путевка». Рассмотрены жанры, тематика материалов, изучены вовлеченность заключенных в работу газеты и предоставляемый ими контент. Также проведен исторический анализ возникновения и развития печати ГУЛАГа с целью выявления влияния советской пропаганды на заключенных Карлага.

Результаты исследования показали, что газета являлась неотъемлемой частью советской пропаганды в Карлаге. Основными задачами лагерной периодической печати были: политическое перевоспитание осужденных; стимулирование производительности труда в лагерях ГУЛАГа.

Ключевые слова: Казахстан, Гулаг, Карлаг, «Путевка», Советский Союз, газета, пропаганда, печать.

Кіріспе

Көптеген ғалымдар Кеңес Одағын бұрын-соңды тарихта кездеспеген үгіт науқанының ең жоғары деңгейін пайдаланған алғашқы үгіт-насихат мемлекеті деп санайды. Осы мақсатқа сәйкес кеңестік үгіт-насихат жақсы жолға қойылып, орасан зор қаражат бөлінді. 1930 жылдардың ортасына қарай кеңестік насихат, риторика және иконография өмірге еніп кетті. Сонымен қатар, Кеңес үкіметі орыс ұлтын үгіт-насихат жұмыстарына нұқсан келтіретін идеялар мен ақпараттан тиімді түрде оқшаулады (Brandenberger, 2011:4). Үгіт-насихаттың бастапқы кездегі қолданысы кеңестік азаматтарды большевиктік идеологияға шақыру, өркениетке мойынсұнғыш ұлт етіп тәрбиелеу болды. Алайда 1930 жылдары Ресейді одан әрі индустрияландыру мен ілгерілету үшін қажетті экономикалық міндеттерге халық бұқарасын жұмылдыру болып өзгерді және газеттер бұл үгіт-насихат қызметінде басты рөл атқарды (Lenoe, 2009:1).

Үгіт-насихатты қалай анықтау керектігі туралы пікірталастар өте көп және әрқашан бір ортақ пікірге келмейді және кейбір ғалымдар бұл терминді мүлдем алып тастауды жақтайтын болғандықтан, ол әлі шешілмеген күйінде сақталуда (Marlin, 2013:13). Қарапайым тілмен айтқанда, үгіт-насихат «насихатшының мүддесін

жақтауға» арналған белгілі бір коммуникация санаты ретінде анықталады (Jowett, etc, 2019:1). Үгіт-насихат ұғымы және оны қолдану XX - ғасырдың ортасында кеңінен талқыланды. Ол кезде үгіт-насихаттық алаңдаушылық белгілі бір идеологияларды насихаттайтын мемлекет қаржыландыратын БАҚ-қа арналды. Бірнеше анықтамаларды зерттегеннен кейін Джей Блэк әдетте насихатты анықтайтын алты сипаттаманы ұсынды. Олар: 1) беделді тұлғаларды көп қолдану; 2) түсініксіз немесе дерексіз тіл; 3) тұрақты дүниеге көзқарас; 4) қарапайым себеп-салдарлық; 5) өткенді, бүгінді және болашақты идеологиялық тұрғыдан қалыптастыру; 6) жанжалға баса назар аудару (Black, 2001: 133-134). Бұл пікірге нені қосу немесе алып тастау керектігі туралы көптеген дәлелдерге қарамастан, Блэк үгіт-насихат элементтерін анықтау және талқылау үшін нақты және қажетті өлшемдер жинағын ұсынады. Батыстық анықтамалар теріс коннотацияларға ие болды және бұл үгіт-насихат құндылықтары мен этикасына қатысты мәселелерді тудырды. Кеңес өкіметі үгіт-насихатқа өздерінің идеологиялық мақсаттарына сай тәрбие ретінде қарады. Үгіт-насихат - «білім беру арқылы сендіруге арналған күрделі, жан-жақты идеологиялық дәлелдер

жиынтығы» (Brandenberger, *Propaganda State*, 6). Қалпына келтіру (перековка), «Жаңа кеңес адамын қалыптастыру» тәрбиелік миссиясы кеңестік насихатты пайдалану және кеңестік баспасөздің миссиясы үшін негіз болды (Lenoe, *Closer to the Masses*, chapter 1).

Кеңестік үгіт-насихат мақсаттарының бірі - кеңестік социалистік миссияға жету үшін еңбек құндылығын насихаттау, ал кеңестік еңбектің негізгі элементі арнайы тұтқындау жүйесі мен ГУЛАГ секілді мәжбүрлі еңбек лагерлері болды. Бұл үлкен лагерьлер мен елді мекендер тау-кен өндірумен, ағаш кесумен, ауыл шаруашылығымен, өндіріспен және құрылыспен айналысатын миллиондаған адамдарды пайдаланды, мұның бәрінде адам шығыны ешқашан ескерілген жоқ (Viola, 2007: 1-7). Лагерьлер жұмысшыларға адамгершілікпен қарауға аса мән бермеген және жалпы тиімсіз болғанымен, әкімшілік белгіленген өндірістік көрсеткіштерді орындауға және оның күтілетін жұмыс квоталарына сәйкес келуге мүдделі болды (Barnes, 2011: 33-41). Осы күш-жігерді қолдау және жұмысшыларды ынталандыру үшін лагерьлердің көпшілігі халыққа кеңестік насихаттың негізі ретінде газеттер шығарды. Алла Горчеваның айтуынша, ГУЛАГ жүйесінде 480-нен астам газет шыққан (Gorcheva, 2009: 113-163). Бұл лагерь газеттері Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ғана белгілі болып, ғалымдардың назарын аударта бастады, бірақ олар кеңестік үгіт-насихат пен газет тарихының таңқаларлық және ерекше бір кезеңін көрсетеді. Олардың аудиториясы шектеулі, қуғын-сүргінге ұшыраған және кеңестік қоғамның қалған бөлігінен оқшауланған, негізінен географиялық тұрғыдан шалғай жерлерде болды. Алғашқы кезде лагерь газеттері мен әдеби журналдар қалың жұртшылыққа таратылса, 1930 жылдардың ортасына қарай газеттер лагерьден тыс жерде таратылмайды. ГУЛАГ-тың тұтқындарды «еңбекпен түзетілген» жақсы коммунистерге айналдыру жөніндегі ағартушылық миссиясын лагерь газеттері жүзеге асырды және бұл оқшауланған мәжбүрлі жұмысшылар мен әкімшілікті газетпен қамтамасыз етуге айтарлықтай қаражат жұмсалды. Бұл зерттеу негізінен екі мақсатты көздейді. Біріншіден, ГУЛАГ газеттеріне жалпы шолу жасау және олардың еңбекке жұмылдырудағы насихаттық рөлін анықтау. Екіншісі – Орталық Қазақстанда орналасқан ең ірі кеңестік ГУЛАГ лагерлерінің бірі - Карлагта (Қарағанды еңбекпен түзеу лагерінде) шығатын ««Путевка»» газетіне талдау жасау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу әдістері құжаттардың мазмұнына сапалық және сандық талдау жасауға негізделді, «Путевка» газетінің материалдарына мазмұндық талдау қолданылды. Материалдардың жанрлары мен тақырыптары қарастырылып, тұтқындардың газет жұмысына араласуы және олар жазған материалдардың мазмұны зерттелді. Сондай-ақ Карлаг тұтқындары арасында кеңестік насихаттың ықпалын анықтау мақсатында ГУЛАГ баспасөзінің пайда болуы мен дамуына тарихи талдау

жасалды.

1930 жылдарға қарай кеңестік үгіт-насихаттың басты мақсаты - адамдарды кеңестік еңбек талаптарын, соның ішінде қылмысы үшін сотталған және ГУЛАГ тұтқындарын жұмысқа жұмылдыру және ынталандыру болды. Кеңес үкіметі қылмыс жасағаны үшін сотталған әртүрлі адамдарды ұстау үшін лагерьлерді пайдаланды, ал арнайы тұтқындау орындары мен колонияларда ұлтына немесе тапқа байланысты Кеңес үкіметіне қауіп төндіретін жер аударылғандар болды. Лагерьлер мен түрмелердің көпшілігі Орта Азияда немесе Ресейдің Сібірінде орналасқан және олар кеңестік өнеркәсіптік базаны дамытуға қажетті мол ресурстарды пайдалану үшін қолданылатын негізгі жұмыс күші болды. Мұнда адамдарға қатыгез қарым-қатынас болды. Көбісі өлім жазасына кесілді, кейбіреуі тасымалдау кезінде өлді, ал басқалары аштықтан, аурудан, суықтан, шаршаудан, немқұрайлылықтан, қабілетсіздіктен және төтенше жағдайлардың басқа себептерінен қайтыс болды. Линн Виола жер аударылған және сотталған жұмысшыларды «қорқынышты жағдайларда еңбегі қаналған және шексіз шикізат пен табиғи ресурстарды алу үшін басқарудың ең қатыгездік түрлері қолданылған» ресурс ретінде қысқаша сипаттайды (Viola, 2007: 186). Қанша адамның жер аударылғанын немесе түрмеге қамалғанын есептеу қиын, бірақ лагерьлерде 18 миллионға дейін тұтқын болса, тағы 5 миллионы елді мекендерге жіберілген (Barnes, 2011:1). Қарағанды маңындағы солтүстік-орталық Қазақстандағы Карлаг лагері жүйесінде 1931-1954 жылдар аралығында бір миллионға жуық адам жұмыс істеген. Карлаг ең үлкен лагерьлердің бірі болды, бірақ ол көп лагерьлердің бірі ғана еді. Лагерьлерде жұмысшылар еріксіз қоныстанғанымен, олар кеңестік еңбек үгіт-насихатына ұшырады. Еңбек арқылы түзету кеңестік ГУЛАГ жүйесінің алға қойған мақсаты болды және сол жүйедегі жұмысшыларды ынталандыру, марапаттау, ескерту және еңбектің маңыздылығы туралы үнемі хабардар ету қажет болды. Алайда, еңбек өнімділігі ең басты мақсат болғанымен, тұтқындарды кеңестік жақсы азамат етіп тәрбиелеуге бағытталған ағартушылық немесе үгіт-насихат миссиясы да қатар жүргізілді. ГУЛАГ-тың мәдени-ағарту бөліміне (МAB - мәдени-ағарту бөлімі) білім беру және мәдени бағдарламалармен қамтамасыз ету тапсырылды және бұл ағартушылық саясатын тұтқындар күшімен құрылған театр, өнер, музыка, әдебиет және газеттер арқылы жүзеге асырды. Тұтқындарды түзету бағытының басты бөлігі оқыту болды, ал түзетуге көнбегендерді өлім жазасы күтіп тұрды (Barnes, 2011: 254-258). МAB-тың маңызды ісінің бірі - ГУЛАГ жүйесінде көптеген басылымдарды шығару болды.

1934 жылдың тамызынан 1935 жылдың наурызына дейін басылған ««Путевканың» 65

саны талдауға қолжетімді болды. Әр нөмірде 1934 жылдың тамызындағы 3000-нан желтоқсандағы 5900-ге дейінгі таралу үшін басылған нөмірлер тізімделген. Газеттің шығу тұрақтылығына қатысты ешқандай түсініктеме жоқ және бұл сандар әкімшіліктің өнімділікті жақсарту қажеттілігін көрсетуі мүмкін. 1935 жылдың ақпан айында 4300 дана басылды, бұл көрсеткіш 1935 жылдың наурыз айына дейін өзгеріссіз қалды. Газет әдетте төрт беттен тұратын және тұрақты мақалаларға бөлінген негізгі редакциялық және қосымша қысқа мақалаларды қамтыды. Мақала саны 1934 жылғы 18 қыркүйектегі 42-ден 1934 жылғы 3 желтоқсанда 7-ге дейін айтарлықтай өзгерді.

Зерттеуге «Путевканың» 1934 жылғы 1 тамыздан 1935 жылғы 12 наурызға дейінгі әрбір екінші нөмірі алынды; жалпы талдауға арналған мақала саны - 34 номерді құрады. Яғни әр аптадан бір газеттен алынды. Газеттерді бастапқы тексеру нысаны мен мазмұны бойынша айтарлықтай ұқсас екенін көрсетті, бұл апта сайынғы номерді таңдауға лайықты болды. Номерді таңдауға мұрағатқа қол жеткізудің қиындығы да әсер етті. Қазақстандағы мұрағаттарға ресми түрде тек қазақстандықтар ғана қол жеткізе алады, ал мұрағат материалдарымен жұмыс істеу уақыты шектелуі мүмкін. «Карлаг Пресс» баспасы біз Долинка мұрағатын алғаш пайдаланғаннан кейін жарық көрді және газеттің түпнұсқа жинағына ұзақ қол жеткізе алмай, талдауды жалғастыруға мүмкіндік енді алдық.

ГУЛАГ баспасөзі үшін 1934-1935 жылдар аралығындағы іріктеу күндері маңызды. Себебі тұтқындардың өмірін қалпына келтіруге арналған насихаттың ең маңызды бөлігі 1934 жылы жарияланған Ақ теңіз каналының құрылысы туралы кеңестік есеп болды. Ағылшын нұсқасы «Беломор: Ақ теңіз және Балтық теңізі арасындағы жаңа каналдың құрылысы туралы есеп» деп аталды (Gorky, 1935). Беломорканал жобасы көптеген жұмысшыларды мәжбүрлі түрде пайдаланған алғашқы жобалардың бірі болды. Ол бастапқыда 1931-1933 жылдар аралығында салынған және кеңестік социализмге қызмет етуде тұтқындарды еңбекпен түзетудің үлгісі ретінде ұсынылған. Жоба аяқталуға таяу кезде Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен келген 120 жазушы каналды аралап, атқарылған жұмыстарды бақылап, суретке түсіріп, жұмысшылармен сұхбат жүргізді. Жоба сол кездегі ГУЛАГ жүйесіне жауапты әкімшілік бөлімше болған ОГПУ-ның мұқият ұйымдастырылған тұсаукесері болды (Ruder, 1998). Бірінші басылым КСРО-ның 15-ші съезіне арналған, бірақ кітаптың көпшілікке арналған бірнеше қосымша таралымы болды. Кітап жұмысшыларды дәріптеп, олардың қол жеткізген жетістіктеріне қанағаттанғанын жеткізді. Шындығында, тұтқындар уақытша өте нашар тұрғын үйлерде тұрды, жұмыс жағдайлары қауіпті болды. Каналды салу үшін шамамен 100 000 адам тартылды. Қатыгез кеңестік ирониямен канал тым кішкентай болып шықты және іс жүзінде

пайдаланылмады, бірақ оның құрылысы туралы кітап лагерь насихатының архетипіне айналды (Thomas, *On Guard*, 13). Ол қалың жұртшылыққа кеңестік модернизацияны одан әрі жетілдіру жолындағы еңбектің ерен күш-жігерін көрсетті және ГУЛАГ баспасөзінің лагерь газетінің кезеңіне шабыт көзі болды. Бұл жұмысшылар ұлы большевиктік миссияны жүзеге асыру жолында жұмыс істейтін түзетудің үлгісі болды.

Әдебиетке шолу

«Гулаг баспасөзіне» академиялық қызығушылық Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін және ГУЛАГ тұтқындарының жазбалары ашылғаннан кейін көп ұзамай пайда болды. Алғашқы кеңестік лагерьлердегі тұтқындар әдеби шығармалар мен газеттер шығарды, ал лагерь жүйесінде баспа ісі пайда болды (Gorcheva, 2009: 113). Ең алғаш анықталған түрме басылымдары 1920 жылдардың ортасында Ақ теңіздегі Соловецкий аралының лагерьінде шығарылды. Соловецкий газетті де, әдеби шығармаларды да шығаратын зиялы қауымды қолдады. Бұл басылымдар кейінірек ГУЛАГ тұтқындарына ұсынылатын мәдени түзету бағдарламаларының бөлігі ретінде шығарылды және тұтқындарды босату үшін түзетудің жалпы мақсатын қолдау үшін жарияланды. Тұтқындарға лагерьде сауықтыру туралы айту тұтқындарды еңбекке баулып, түзетуге қол жеткізуге үйретудің және ынталандырудың тиімді түрі деген сенім болды (Gullotta., 2011: 95-111). Газеттерді еңбекті насихаттау және тұтқындарды оқыту үшін пайдалану ГУЛАГ жүйесінің ең оңына дейін жалғасты (Bell, 2004: 289-313). Зерттеуші Алла Горчева ГУЛАГ баспасөзі үш кезеңнен тұрады деген қорытындыға келді (Gorcheva, 2009: 20-40). Бірінші кезеңге Соловецкий сияқты басылымдар кірді, олар әдетте 1918 жылдан 1927 жылға дейін, тұтқындар өздерінің журналдары мен газеттерін еркін жазуға, басып шығаруға және таратуға құқылы болды. Екінші кезең Мәскеу-Еділ каналын салып жатқан жұмысшыларға бағытталған «Перековка» (рефоргинг) газеті сияқты кеңестік социализмнің ұлы құрылыс жобаларын насихаттауды қамтыды. Кеңестік үгіт-насихатшылар бұл газеттерді ірі құрылыстар туралы халыққа жеткізу үшін әзірледі. Басқа басылымдар Кеңестік Ресейдегі кеңестік еңбектің жетістіктерін насихаттау үшін пайдаланылды. Соңғы кезең лагерь баспасөзі болды (1935–1955), оның құрамына мәжбүрлі жұмысшыларға, сондай-ақ әкімшілікке, қызметкерлерге және күзетшілерге еңбек құнын насихаттауға арналған газеттер кірді.

Әртүрлі газеттер әртүрлі аудиторияға бағытталған материалдарды басып шығарады. Тұтқындар «қабырға газеттерін», хабарландыру тақталарына немесе тұтқындар жиналатын қабырғаларға жапсырылған бір беттік есептерді оқиды және олардың мазмұнымен таныса алады. Олардың қатарында өндірістік тәжірибе, тазалық пен гигиенаны сақтау қажеттігі туралы тәрбиелік

мәні бар хабарламалар, бос жүргендер мен рефуниктердің карикатуралары, нормадан асып кеткен ерекше жұмысшыларды тану туралы айтылды (<http://gulaghistory.org/items/show/311>, accessed January 2019). Бұл басылымдар ГУЛАГ жүйесіне сай тұтқындарға арналған. Түрлі түрме аудиториялары үшін әртүрлі жарияланымдар шықты, әсіресе үлкен лагерьлердің жүйесінде ерекше болды. Кейбір лагерьлерде Сталин суретін көрсетуге тыйым салынды, өйткені тұтқындар оның бейнесін көруге лайық емес деп санады (Applebaum, *Gulag*, 221). 1934 жылы Карлагта шыққан «Өндіріс қызметкері» («Шаруашылық қызметкері») қабырға газетінде еңбектің жақсы әдеттерін насихаттап, үздік жұмысшылар мен сабаққа келмейтін нашар жұмысшылар туралы жазды («Путевка», 22 қыркүйек 1934). Бұл қабырға газеттерін шығаруға үлкен күш жұмсалды. 1947 жылға қарай Карлагтың 27 қосалқы лагері 21 қабырға газетінің 2600 нөмірін басып шығарды, олардың көп бөлігі еңбекке арналған (Barnes, 2011: 162).

Лагерьлерде қабырға газеттерінен басқа, тұрақты шығарылатын көп бетті газеттер таратылды. Негізінде лагерьлерде кеңестік ресми газеттер таратылғанымен, 1930 жылдардың басында әр лагерь өздерінің көп беттік газеттерін шығаруды әдетке айналдырды. Журналистер түрме тұтқыны қатарынан шығып, лагерьде аталды және бұл жұмыс қара жұмыс сияқты ауыр болмағанымен, өте жауапты болды. 1930 жылдардың ортасына қарай лагерь газеттері әр нөмірдің бірінші бетінде газет лагерьден тыс жерде таратылмайтынын жариялады (Thomas, 2014: 221). Бұл газеттер ГУЛАГ жүйесіндегі аудиторияға ғана бағытталған. Дмитлаг лагері оқу мен жазуды үйренгісі келетін тұтқындарға арналған газет шығарды. Курстарға баратын тұтқындар туралы мақалалар жазылды; ал тұтқындар болса, жаңадан меңгерген білімдерінің нәтижесінде жеткен жетістіктері мен еңбек өнімділігінің артқаны туралы жазып отырды. Дмитлагтың тағы бір газеті ауыр қылмыс жасаған қылмыскерлерге арналды және лагерьдегі еңбекке байланысты ұзақ мерзімге сотталған қылмыскерлер туралы әңгімелер жариялап отырды (Gorcheva, 2009: 50-55). ВМ лагері өз газетін, сонымен қатар лагерь күзетшілеріне арналған газет шығарды (Thomas, 2014: 3-32). Мазмұны әртүрлі аудиторияға бағытталды, ал идеологиялық бағыты негізінен білім мен экономикалық өндіріске арналды.

Горчеваның айтуынша, газеттегі мақалалардың көпшілігі еңбек және өндіріс туралы, соның ішінде тұтқындардың ерекше еңбегі, еңбекпен түзету шараларының жетістігі, тұтқындардың нашар мінез-құлқы және тұрмыс жағдайындағы проблемалар туралы болды (Gorcheva, 2009: 1). Тағы бір лагерь газетіне жан-жақты шолулардың бірі Уилсон Беллдің *ВМ құрылысшысы* (ВМ-Байкал-Амур Магистралы) талдауы ВМ лагеріне қызмет еткендерге арналған. Байкал-Амур темір жолын салуда және

1932 жылы лагерь ашылған кезде оларға газет ашу ұсынылды. Белл газеттің мазмұны еңбек өндірісімен және кеңес азаматын дұрыс тәрбиелеумен байланысты екенін анықтады. Газетте мотивация, жетістіктер мен еңбекпен түзетудің құндылықтары насихатталды, соның ішінде сабаққа қатыспағандарды әшкерелеу және кінәлау және түзетуден өткендердің тәжірибелері жарияланды. Газет мазмұнында жұмысшылар мен лагерьлер арасындағы бәсекелестік, өндіріс статистикасы, еңбек өнімділігін арттыруға шақырулар және үздік жұмысшылардың өмірбаяндары қамтылды. Сонымен қатар, газетте мәдени материалдар, кеңестік философияның ілімі, дұрыс өмір сүру туралы материалдар болды (Bell, 2004: 289-313). Стивен Барнстың айтуынша, Карлагтың ««Путевка»» газеті - бұл тұтқындарды түзету туралы айғақтармен, жалқау тұтқындар мен басшылықты сынаумен, лагерь жағдайлары туралы түсініктемелермен және жергілікті/ұлттық оқиғалар мен коммунистік көшбасшылар туралы жаңалықтарды жариялады (Hedeler, 2012: 27-46).

Солженицын былай деп жазады: «Біз жаңалықсыз қалған жоқпыз – олар бізге күн сайын жарты бет көлеміндегі газет әкелетін. Маған кейде талап бойынша газетті бүкіл камераға дауыстап, мазмұнына сай мәнерлеп оқуға тура келді» (Solzhenitsyn, 976:46). Солженицынның бұл пікіріне қарамастан, тұтқындарға лагерь газеттерінің шынымен құндылығы болды ма, жоқ газет темекі орау үшін құндырақ болды ма?» деген ой туады (Applebaum, *Gulag*, 220). Газетті бұл мақсатта пайдалану алаңдаушылық туғызды. Карлаг әкімшілігінің басшысы Отто Лининге Бурминск өнеркәсіптік өлкесінің тұрғындары «Правда», «Известия» және «Путевка» газеттерін тұтқындар темекі орауға, дастарханға, керееуттердің астына жеке заттарын қоятын еденге төсеуге және пайда табу үшін қайта сату үшін пайдаланады деп шағымданды (<http://gulaghistory.org/items/show/738>).

Сонымен қатар, ақпараттың үгіт-насихат сипатына байланысты лагерь газеттерінің тұжырымдарының дұрыстығы туралы сұрақтар туындайды. Жақында өткен «ГУЛАГтану» тақырыбындағы дөңгелек үстелде ГУЛАГ газеттері аз зерттелген және олардың шектеулілігіне қарамастан ГУЛАГ жүйесінің жұмыс істеуі туралы маңызды ақпарат көзі болып табылады деген пікір білдірді (Barenberg, Bell, etc, 2017: 387-388). Газеттер үгіт-насихаттың жақсы көзі және бұл жағдайда үкіметтік үгіт-насихат жергілікті жерде қалай жасалып, жергілікті халыққа қалай қолданылатыны туралы түсінік береді. Бұл мәселеде ерекше қызықтыратыны, «жергілікті халық» ГУЛАГ жүйесінің күрделі жағдайында мемлекет түрмесінде отырған мәжбүрлі жұмысшылардан құралған (Barnes, 2011: 254-258). Кеңестік үгіт-насихат аппараты жемісті

болды және кеңестік аймақтағы барлық халықтарды қамтыды, ал көптеген лагерьлер орналасқан шалғай аудандарда жергілікті басылымдарды пайдалану ерекше болды.

Зерттеушілер бұл газеттерді лагерь өмірі туралы ақпарат жинау үшін пайдаланды, бірақ «еңбекпен түзетуді» қолдауға бағытталған үгіт-насихат жұмыстарының толық көлемін ашу үшін бұл газеттерді ешкім жүйелі түрде зерттеген жоқ. Жалпы газет мазмұны лагерь тұтқындарын кеңестік идеология мен өркениетті мәдениетке қалай таныстырды? Лагерь газетінің мазмұны жұмысшыларды ынталандыру және олардың өнімді күш-жігерін арттыру үшін еңбекпен түзелуді қалай қалыптастырды? ГУЛАГ лагерінде газет шығару қалай жүзеге асты? Бұл сұрақтарға Карлагта шыққан көп беттік ««Путевка»» газетін зерттеу арқылы жауап беруге болады.

Карлаг лагері ГУЛАГ лагерлері ішіндегі көлемі жағынан ең үлкенінің бірі болды, ресми шекаралары бойынша АҚШ-тың Мэриленд штатынан сәл кішірек. Карлаг 27 лагерьге бөлінді, әртүрлі тұтқындар мен лагерь әкімшілігі өз қызметін жүзеге асырды. Карлагта ең кем дегенде 60 000-нан астам адам болған. Кеңестік жүйедегі көптеген лагерьлер сияқты, ол да басшылық пен тұтқындардың құрамының ауысуына байланысты өзгерістерге ұшырады. Карлаг лагерьлерінің көпшілігі бір үлкен географиялық аумақта, ал бірнеше лагерь шалғай жерлерде орналасты. Лагерьдің әкімшілік билігіне лагерьдің ресми шекарасынан тыс елді мекендер кірді. Лагерьдегі тұтқындар ауыл шаруашылығында, тау-кен өнеркәсібінде және металлургияда жұмыс істеді. Тұтқындардың арасында кеңестік танымал және кәсіпқой өнер қайраткерлері, сондай-ақ немістер, кәрістер, украиндар, жапондар, венгрлер, шешендер және басқа да көптеген ұлттардың өкілдері болды. 1930 жылдары тұтқындар негізінен саяси бәсекелестер мен «бай-кулак» деп аталатын байлардың қатысуымен жасалған таптық қылмыстар үшін сотталды. Бұл да Сталиннің кейбір ұлт өкілдерінің антисоветтік әрекеттерге күдіктене бастаған кезеңі еді. Әсіресе лагерьдің тұрмыс жағдайы қиын және казармаларда адам көп, оны жылыту нашар болды. Тіпті тұтқындар төсекке қатып қалған киіммен ояғанын есіне алады. Көпшілігі аштық жайлы және түрмеде адамдарды өте аз тамақтандырғанын айтты, берілетін тамақ көлемі адамның өндірістік квоталарды қанағаттандыру қабілетіне байланысты көбейеді немесе азайып отырды. Тұтқындарды бит пен төсек құрттары қинады. Қатты суықтан, қауіпсіздік пен денсаулыққа зиян болғандықтан жұмыс жағдайлары қауіпті болды. Карлагтағы тұтқындардың нақты саны белгісіз болғанымен, ГУЛАГ халқының он бес пайызын құрады, 1934 жылы Кеңес Одағында ашаршылық болып, 60 мыңға жуық тұтқынның өмірін қиды. Келесі жылы өлім көрсеткіші бес пайызды құрады. Бұған өлім жазасына кесілгендер, лагерьге барар жолда қайтыс болғандар немесе жарақат не болмаса ауру салдарынан бостандық берілгеннен

кейін қайтыс болғандар кірмейді.

Нәтижелері және талқылама

«Путевка» - Карлаг тұрғындарына арналған газет. ««Путевка»» атауы танымал «Өмірге саяхат» немесе «Өмірге жол» фильмінің атауынан кейін таңдалды. Басқа лагерьлердегі газеттер сияқты, ««Путевканы»» лагерьдегі қызметкерлерді басқаратын НКВД/КВЧ басқарды.

Әр нөмірдің жоғарғы жағында «КСРО-дағы еңбек – абырой, даңқ, ерлік» деген ұран басылды. Долинка ауылындағы негізгі әкімшілік учаскеде лагерьдің жоғары басшылары басқаратын редакторлар жұмыс істейтін баспахана болды.

1934 және 1935 жылдары бас редакторлар, соның ішінде Карлаг НКВД бастығы да жиі ауысып отырды. НКВД – Ішкі істер халық комиссариаты, ГУЛАГ жүйесін басқаратын және ГУЛАГ-қа жіберілгендерді тұтқындаумен айналысатын «құпия полиция» қызметін атқаратын кеңестік ұйым. Бас редакторы Карлаг командирінің орынбасары болды (Hedeler, 2012: 33). Газетті лагерьдің жоғарғы басшылары басқарды. Түрмеде тілшілер, баспагерлер мен безендірушілер болды, олардың кейбіреулері үлкен тәжірибелі еді (Hedeler, 2012: 27-46). 1930 жылдардың басында әр нөмірдің 3000-нан астам данасы басылды. 1930 жылдардың аяғында қосымша 200 қабырға газетімен таралымы 6000-ға жетті (Suleimenov, 2018: 62). ««Путевка»» аптасына екі рет орыс тілінде шығып, бір номерге үш тиыннан жазылу ұсынылды, кейін ол бес тиынға дейін көтерілді ((Hedeler, 2012:32). Рұқсат мекемесінің қызметкерлері қабырға газеттерін, плакаттарды және басқа да баспа өнімдерін шығарды. Мазмұнның көп бөлігі еңбекті жақсартуға және еңбек құнын көтеруге арналды. Газет «Лагерь тілшілерінің дәптері», «Лагерь тілшілері жазады», «Біздің ұсыныстар», «Біздің жетістіктеріміз» сияқты айдарларды жиі қолданды. Мазмұнда оқырмандардың хаттары, жалпы сұрақтарға жауаптар және сотталғандардың шағымдарына жауаптар қамтылды. Ережелер мен нұсқаулар, сондай-ақ түзету немесе жеңілдік алуға өтініш білдірген тұлғалардың тізімдері жарияланды. Жарнама немесе хабрландыру туралы он екі нөмірде жазылған, бірақ екі хабарландыру ғана жарияланған. Біріншісі, тұтқындарға балалардың лагерьде туыстарында қалуға болмайтынын және басқа лагерьге жіберу керектігін жазған (*Putevka*, 11 October 1934). Екінші хабарландыруда лагерьдің орталық үрмелі аспаптар оркестрін «толықтыру» туралы өтініш болды (*Putevka*, 28 December 1934).

Басқарма басшысының бұйрығымен «Путевка» газетінің жұмысы лагерьде еңбек өнімділігін арттыру мақсатында кеңестік үгіт-насихатқа сай материалдар жариялау бағытында шықты. Ол баспа басылымдарының өсуіне қанағаттанатынын айтып, үздік қызметкерлерді

көтермелеу үшін 2000 рубль бөлді, бірақ бұйрықта: «Лагерь тілшілерінің армиясы мен редакторлардың тығыз ұжымы алдағы уақытта бұдан да жақсы нәтижелерге қол жеткізеді деп сенемін. 4-ші жыл». Қабырға газеттері мен газет шығарудағы жұмыс қарқыны - өндірісті алға жылжыту және реформалау міндетін атқаратын лайықты күрескер болу қажет еді (<http://gulaghhistory.org/items/show/737>). Карлаг үшін «Путевка» жұмысшыларды, соның ішінде өз қызметкерлері арасында еңбек өнімділігін арттыру үшін оқыту және ынталандыру, маңызды үгіт-насихат рөлін атқарды.

2016 жылы авторлар Қазақстанның Қарағанды маңындағы Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу мен Долинский мұражайында сақтаулы құжаттарды зерттеуге ҚР Мәдениет министрлігінен рұқсат алды. Мұражай Карлагтың бастапқы әкімшілік ғимаратында орналасқан және «Путевканың» көшірмелерін сақталған. Қосымша ресурстар доктор Нұрлан Дулатбековтың «Болашақ» Қарағанды университетімен жұмысы арқылы қамтамасыз етілді

(<http://www.kubolashak.kz/?&mm=09&yy=2017&m=7722&r=15&l=En>). Ол Карлаг лагерлері туралы кітаптар шығаратын «Карлаг: болашақ үшін естелік» жобасын басқарады (Suleimenov, 2018: 62). Жуырда жоба аясында ««Путевканың» түпнұсқа даналары мазмұнының қысқаша мазмұнымен бірге қайта басылған екі томдық «Карлаг баспасөзі» жарық көрді. Кітапта «Жаңа технология үшін» (Жаңа технология), қазақ тілінде «Жаңа жол» (Жаңа жол) және «Социалистік мал шаруашылығы үшін» (Социалистік мал шаруашылығы үшін) сияқты Карлагтың басқа да басылымдары бар. Кітапта газет мақалалары мен суреттер тізімі берілген, бірақ ешқандай мазмұнды талдау қарастырылмаған.

Жұртшылық үшін каналдың ашылуы елеулі жетістік ретінде атап өтілді. Үгіт-насихат, әсіресе, жұмыс нәтижесінің төмендігін ескере отырып, ұсынылған қаһармандық бейне мен адам өмірінің нақты құндылығы арасындағы үлкен алшақтықты ашады. Кеңестер үшін үгіт-насихатты осылай жүргізу тиімді болды.

Идеология мен шындық арасындағы сәйкессіздік лагерьдің газет шыққанға дейінгі кезеңінде де болған және бұл газеттердің лагерьден тыс жерде таратылмауының себептерінің бірі болуы да мүмкін. Лагерь өмірінің шындығын лагерьлерден тыс жасыру үгіт-насихат жұмыстарының басты мақсаты еді. Беломар үлгісінің қабылдануымен лагерьдегі үгіт-насихат түзетуден экономикалық өнімділікті арттыруға ауысу болды. Үгіт-насихаттың кеңірек білім беру миссиясы өнімді жұмысшыларды құруға бағытталған күш-жігер ретінде төмендеді. Түзету жұмысшылардың қажеттілігіне қарағанда маңызды емес еді (Viola, 2007: 91-113). Ақырында, бұл ГУЛАГ басылымдарында «лагерь газеті» кезеңінің бастамасы болды. Лагерь газеттері бұдан былай

жергілікті ГУЛАГ жүйесінен тыс жерде қолжетімді болмады және лагерь жұмысшыларын ынталандыру үшін арнайы насихат жүргізілді. «Путевка» лагерь газеті кезеңіне көшу кезінде жарияланды және осы кезеңде насихаттың қалай қолданылғаны туралы түсінік берді. Ал әр нөмірдің басында «Путевканы» лагерьден тыс жерде таратуға болмайды» деп оқырмандардың есіне салды.

Зерттеу нәтижесінде «Путевка» газетін талдау оның жұмысшыларды үгіт-насихаттаудағы ерекше рөлін түсінуімізге көмектесті. Бұған ГУЛАГ жүйесінде ұсынылған еңбек насихатының үлгісі дәлел болады. Бұл ғалым Горчеваның осы уақытта газет өндірісті жеңілдетуге арналған ішкі органға айналды деген пікірін растайды.

Қорытынды және тұжырымдама

Газет мазмұнына жүргізілген талдау қорытындысында лагерь тұрғындарын кеңестік идеология мен өркениетті мәдениетке қалай таныстырды деген сауалға жауап табылды. Егер сол дәуірдегі «Правда» және «Известия» газеттері нақты ұлттық үгіт-насихат пен идеологияның бейбіт өмірдегі құралы болса, «Путевка» және оның қабырға газеттері Карлаг пен оның лагерь ішіндегі қызметіне сай жергілікті үгіт-насихатты қамтамасыз етті. Карлагтағы білім беру оның тікелей мақсаты мен міндетін жүзеге асыру үшін емес, ең алдымен еңбек өндірісін қолдау үшін пайдаланылды. Ол кеңестік идеологияның жүзеге асырылуын қамтамасыз етті және еңбек өнімділігін арттыру үшін мәдениет пен білімнің маңыздылығын көрсетті. Газеттің мазмұнына жасалған талдау барысында лагерьдегі тұтқындарды түзету амалдары газетте олардың өз басынан өткен оқиғалары туралы жариялау арқылы жүзеге асып отырды. Идеологиялық тәрбие мен кеңестік үгіт-насихатты қолдау «Путевка» мазмұнынан айқын көрінді. «Путевка» тұтқындардың ғана емес, қызметкерлердің де шағымдарын жариялаған. Десек те, бұл шағымдар елеусіз қалып, зерттеу материалдарынан көрінгендей лагерьдегі адам төзгісіз жағдай соңына дейін сақталған.

Зерттеуде «Путевка» жұмысшыларды ынталандыру және олардың өндірістік күш-жігерін барынша арттыру үшін еңбекпен оңалту бейнесін қалай жасады деген сауалға жауап іздеді. Еңбекпен оңалту жолы ретінде табысты реформаторлардың оқиғалары мен жазбалары жеңілдетілген тұтқындардың тізімі арқылы ұсынылды. ГУЛАГ жүйесінде еңбек нағыз кеңестік идеологияны жүзеге асыру жолы болды. Әкімшіліктің мақсаты - әртүрлі жарыстар, ақшалай сыйлықтар және жеке марапаттау арқылы тұтқындарды түзетуге және еңбек өнімділігін арттыруға, кеңестік мақсат үшін өзін құрбан етуге, өндірістік мақсатқа жету үшін басқалармен бәсекеге түсуге, көрсеткіштері төмен болғандарды көрсетуге деген ұмтылыс болды. Еңбек тұтқындарды оңалту жолы ретінде

көрсетілгенімен, шын мәнінде ол кеңестік өнеркәсіптің одан әрі дамуы үшін қажет болды.

Кейбір ғалымдар «Путевка» сияқты лагерь газеттері тұтқындарға арналған деп есептейді. Алайда, газет мазмұнының зерттей келе, тұтқындарға мәдени білім беру «Путевкаға» қарағанда қабырға газеттері арқылы көбірек жүргізілген деп болжауға болады.

Сондай-ақ «Путевка» кеңестік үгіт-насихат пен ГУЛАГ-тағы нақты өмір жағдайының қаншалықты алшақ болғанын көрсетеді: кеңестік социализмнің уәделері лагерь өмірінің шындығына күрт қарама-қайшы болды. Газеттің үгіт-насихат құралы ретінде ақпарат тарату мақсаты айқын болды және сол саясатқа сәйкес лагерьдегілер өлгенше жұмыс істеуі тиіс болды. Егер аман қалса, өздерін еңбекпен түзелген деп санады. «Путевка» арқылы лагерь тұрғындарына үлкен қысым жасай отырып, еңбектің шынайы құнын жасыруға және заңдастыруға ықпал етті. Лагерьлердің қиын-қыстау өмірін зерттей келе, шындығында «Путевка» Кеңестер Одағының еңбек арқылы түзетудің үгіт-насихатшы құралы болды деп қорытындылауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Alla Gorcheva, *Pressa Gulaga: 1918-1955* (Moscow: Spiski È.P. Peskovoï, 2009), 113-163. This is a reprint of an earlier edition published in 1996.
- Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation, Volume 3* (NY: HarperCollins Publisher, 1976), 46.
- Alla Gorcheva's initial work in 1996 examined a number of individual newspapers. Additional Gulag newspapers, including collections like *Putevka*, have been located since her first examinations.
- Alla Gorcheva, *Pressa Gulaga*, 50-55.
- Alla Gorcheva, *Pressa Gulaga*, 113
- Alla Gorcheva, *Pressa Gulaga*, 20-40
- Andrea Gullotta., "A New Perspective for Gulag Literature Studies: The Gulag Press," *Studi Slavistici VIII* (2011): 95-111.
- Applebaum, *Gulag*, 221.
- Alan Barenberg, Wilson Bell, Sean Kinnear, Steven Maddox, Lynne Viola, "New directions in Gulag studies: a roundtable discussion," *Canadian Slavonic Papers*, 59 #3&4 (2017): 387-388.
- Brandenberger, *Propaganda State*, 6.
- Bell, "One Day," 289-313.
- Barnes, *Death and Redemption*, 1. From the Dolinka Museum for the Commemoration of Victims of Political Repression.
- Barnes, *Death and Redemption*, 254-258. Rehabilitation was a legal designation that released a prisoner from guilt. This was frequently done posthumously which was important for surviving immediate family members whose rights were restricted by association. For example, one of the main Karlag camps was the Akmola Camp for Wives of Traitors of the Motherland. Most women were there because their husbands were convicted.
- Barnes, *Death and Redemption*, 76.
- Barnes, *Death and Redemption*, 162.
- David Brandenberger, *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, indoctrination, and Terror, 1927-1941* (New Haven: Yale University Press, 2011), 1; Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929* (Cambridge: Cambridge U Press, 1985), 4.
- "Gulag: Many Days, Many Lives," Roy Rosenzweig Center for History and New Media, George Mason University, <http://gulaghistory.org/items/show/311>, accessed January 2019.
- Garth Jowett and Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, 7th ed. (Thousand Oaks: Sage, 2019) 1.
- Hedeler, "Forging 'new people'," 33.
- Hedeler, "Forging 'new people'," 27-46.
- Jay Black, "Semantics and Ethics of Propaganda," *Journal of Mass Media Ethics*, 16 #2-3 (2001): 133-134.
- Lenoe, *Closer to the Masses*, chapter 1.
- Lynne Viola, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements* (Oxford: Oxford Press, 2007), 1-7; Anne Applebaum, *Gulag: A History of the Soviet Camps* (New York: Penguin Books, 2004), 86-88; Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago* (NY: Harper & Row, 1973), 93-143.
- Matthew Lenoe, *Closer to the Masses: Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers* (Cambridge: Harvard U Press, 2009), 1-6; Galina Ivanova, Donald Raleigh, Galina Mikhailovna, and Carol Flath, *Labor Camp Socialism: The Gulag in the Soviet Totalitarian System* (NY: Routledge, 2015), 2.
- Nurlan Dulatbekov, *Karlag in Black Pencil* (Karaganda: "Bolashak" Karaganda University, 2015), 27.
- Dulatbekov mentions graphic artist Irina Borkhman who studied art in Russia and Germany, and later designed wall newspapers and posters while interred at Karlag.
- Randall Marlin, *Propaganda and the Ethics of Persuasion*, 2nd ed. (Peterborough, Ontario: Broadview Press, 2013), 1-13; Charles Hoffer, "A Sociological Analysis of Propaganda," *Social Forces* 20 #4 (1942): 445-448.
- Steven A. Barnes, *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011), 33-41; Viola, *The Unknown Gulag*, 91-113.
- Viola, *The Hidden Gulag*, 186
- Wilson Bell, "One Day in the Life of Educator Khrushchev: Labour and Kul'turnost' in the Gulag Newspapers," *Canadian Slavonic Papers* 46 #3&4 (2004): 289-313.
- Putevka*, 22 September 1934.
- Thomas, A., "On Guard at BAMlag: Representations of Guards in the 1930s Gulag Press," *The Soviet and Post-Soviet Review*, 41, #1 (2014): 6; Applebaum, *Gulag*, 221.
- Thomas, *On Guard*, 3-32.
- Vladislav Hedeler, "Forging 'new people': Putevka - the camp newspaper of the Karlag," *Yearbook for Historical Communism Research* (Berlin: Aufbau Verlag, 2012), 27-46, <https://kommunismusgeschichte.de/jhk/jhk-2012/article/detail/vom-schmieden-neuer-menschen-putevka-die-lagerzeitung-des-karlag/>, accessed May 2019; Barnes, *Death and Redemption*, 62-63; Applebaum, *Gulag*, 220.
- "Order #167, May 23, 1935," Karlag camp document, Roy Rosenzweig Center for History and New Media, George Mason University, <http://gulaghistory.org/items/show/738>, accessed February 10, 2019.
- Suleimenov A., "What Did the Karlag Newspapers Write About?" Karaganda "Bolashak" University news release, <http://www.kubolashak.kz/?&mm=09&yy=2017&m=7722&r=15&l=Eng>, accessed Jan 2018, np; Barnes, *Death and Redemption*, 62.
- Hedeler, "Forging 'New People'," 32.
- Putevka*, 11 October 1934.
- Putevka*, 28 December 1934.
- "Order #88, March 28, 1935," Karlag camp document, Roy Rosenzweig Center for History and New Media, George Mason University, <http://gulaghistory.org/items/show/737>, accessed February 10, 2019.
- Suleimenov, "What did the Karlag Newspapers."
- Nurlan Dulatbekov, *Karlag Press 1* (Karaganda: "Bolashak" Karaganda University, 2017), 3-275.
- The English language version is: Gorky, M., *Belomor: An Account of the Construction of the New Canal between the White Sea and the Baltic Sea* (New York: Harrison Smith and Robert Haas, 1935).
- Ruder, C., *Making History for Stalin: The Story of the Belomor Canal* (Gainesville: University Press of Florida, 1998).
- Thomas, *On Guard*, 13.
- Viola, *The Hidden Gulag*, 91-113.